

Irena Stramljič Breznik

UDK 811.163.6'373.72

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Komunikacijski ali sporočanjejski frazemi

O V tem prispevku bodo obravnavani nekateri frazemi, katerih smisel je vezan na praktično rabo v točno določenih okoliščinah sporočanja. Ker zanje veljajo določena pravila rabe, ki so za uporabnika zavezujoča, saj temeljijo na določenih razmerjih, materialnih in moralnih vrednotah kake skupnosti, se z njihovo obravnavo dotikamo pragmatičnega vidika frazeologije.

Pragmatična vloga frazemov je v slovenski frazeološki literaturi še dokaj neobdelano področje, čeprav je E. Kržišnik v članku iz leta 1988¹ že opozorila, da je v opisu pomenske razlage nekaterih frazemov v SSKJ namesto slovarskega pomena zaznamovana pragmatična funkcija, in to ponazorila z zgledoma: *iz kože te bom dal* 'izraža veliko jezo, nezadovoljstvo, ogorčenje'; *(vzemi) pamet v roko* 'izraža opozorilo, opomin, ohrabritev'.

Izraz pragmatični frazemi pa je ista avtorica uporabila tudi v svoji disertaciji,² v kateri je na podlagi tam citiranih avtorjev, zlasti nemških frazeologov, imenovano skupino frazemov opredelila kot tiste, »pri katerih o denotativnem pomenu skoraj ali sploh ni več mogoče govoriti; od pomenskega opisa pri njih ostaja predvsem opis konotativnih oz. pragmatičnih pomenskih sestavin in zato so lahko opisani samo s pragmatičnimi kategorijami.«

1.0 Zdi se, da so prav slednji frazemi zbudili raziskovalno pozornost mnogih frazeologov vsaj do te mere, da jih upoštevajo kot posebno omembo vredno frazeološko skupino. Tako je Fleischer³ v prikazu nemške sodobne frazeologije upošteval več klasifikacij različnih avtorjev in ena izmed njih je tudi taka, ki razmejuje poimenovalne (nominalne) od komunikacijskih formul (kommunikative Formeln). Obema skupinama frazemov je lahko skupna stavčna, predikacijska struktura. Zapolnjeno predikacijsko sintagmo lahko pri poimenovalnih ponazorimo npr. s frazemi, katerih pomen je umreti:⁴ *dnevi so komu šteti* 'kmalu bo umrl', *Bog je poklical koga pred sodni stol* 'je umrl', *zadnja ura je odbila komu* ipd.; prav tako, kot lahko ta nastopa tudi pri skupini komunikacijskih, npr.: *Piši me v uho. Hudič naj ga vzame. Bog daj srečo*. Toda ob tej skupni strukturi značilnosti je med obema skupinama gotovo več bistvenih razlik:

a) poimenovalni frazemi poimenujejo predmetnost, pojave, dejanja ali stanja, opravljajo torej enake vloge kot besede, zato so razvrstljivi v frazeološke besedne vrste — pri komunikacijskih je taka delitev nemogoča;

¹ E. Kržišnik (1987/88). Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Slava 2/2, 158–159.

² E. Kržišnik (1994). Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorenja). Disertacija. Ljubljana, 163–166.

³ W. Fleischer (1997). Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, 123–130.

⁴ I. Stramljič Breznik (1999). Frazemi s pomenom 'umreti' v SSKJ. Prispevki iz slovenskega besedoslovja. Maribor, 264–283.

b) komunikacijski imajo trdno eksplicitno stavčno strukturo, sicer z možnostjo časovnih, spolskih ali drugih modifikacij: *V tem grmu tiči/je tičal zajec. — Bodi pameten/pametna*; le redko je struktura tudi implicitna, kot v naslednjem primeru: *Roko na srce*, kjer je opušen povedkov del *Dam/daj roko na srce*;

c) tudi pomen stavčnih komunikacijskih frazemov se vselej interpretira s stavčnim, nikoli besednim ustreznikom: *Imam te poln kufer* 'tvoje ravnanje, govorjenje, obnašanje je zame nesprejemljivo; preseadaš mi';

č) če imajo poimenovalni frazemi vselej lahko določljiv in znan pomen, se ta pri komunikacijskih včasih spreminja glede na okoliščino uporabe, npr:

- izraža dvom, negotovost: *Sam bog ve*, če je tako.
- izraža podkrepitev trditve: *Sam bog ve*, da tega nisem storil.

Včasih pomen spremeni že intonacija, npr.:

- zavrnitev: *Daj no mir*, to so le čenče! *Daj no mir*, še tega je treba!
- začudenje, neverjetnost: *Oženil da se je, daj no mir?!*

d) glede na stopnjo prenesenega pomena pa je pri komunikacijskih mogoče ločiti take, ki imajo popolnoma (*Naj stane, kar hoče* 'pod vsakim pogojem'), delno (*To je pa višek* 'izjava, s katero se izreka negodovanje ob neizpolnjeni zahtevi') ali pa sploh ne prenesen pomen (*Jaz sem za* 'izreka se pripravljenost za sodelovanje').

1.1 Klasifikacija, ki jo predlaga Burger,⁵ izhaja prav tako iz njegovega razumevanja frazeologije v širšem smislu (tj. frazeološko ni samo tisto, kar je idiomatizirano), razmejevalna pa mu je vloga, ki jo frazemi imajo v komunikaciji. Na podlagi omenjenega merila loči tri skupine frazemov: 1) referencialne, ki označujejo predmetnost, dejanja, pojme iz resničnega ali umišljenega sveta (*sedeti na ušesih*); 2) strukturne, ki vzpostavljajo v jeziku kohezijo (*glede na, z ozirom na ...*); in 3) komunikacijske, ki imajo določeno vlogo v sporočanju (*menim, da / po moje*). Za slednje je prej uporabljal izraz pragmatični frazemi, sedaj pa za to skupino prevzema bolj ali manj ustaljeno in uporabljano poimenovanje rutinske formule (Routineformel), ki je kot izraz priročen in v nemščini enobeseden. V nadaljevanju je podrobneje predstavil le referencialne. Ti so spet dveh vrst: a) nominalni, ki so vselej besednozvezni in pri katerih ohranja pomenskost kot merilo za njihovo razvrstitev v tri skupine: idiomatizirane (*iti na limanice*), delno idiomatizirane (*molčati kot grob*) in neidiomatizirane frazeme oz. kolokacije (*dnevna soba*);⁶ b) propozicijske pa je razvrstil v trdne stavčne frazeme (*kamen se je komu odvalil od srca*) in frazeme, ki so kot stavki že besedilo, znotraj njih pa obravnava pregovore (*Rana ura, zlata ura*.) in obrabljene zveze — puhlice (Gemeinplätze: *Kar se mora, se mora. — Samo enkrat se živi.*). Strukturnim se ne posveča, ker predstavljajo manjšo in manj zanimivo frazeološko skupino, komunikacijskih pa več ne omenja oz. šele pri rutinskih formulah neposredno poudarja njihovo komunikacijsko vlogo.

1.2 Komunikacijska vloga frazemov prav tako ni prezrta v češki frazeologiji,⁷ ki izhaja iz znane predpostavke, da imajo frazemi kot jezikovni znaki denotativni pomen, hkrati pa je zlasti pri nekaterih izrazit še pomen, ki ga določajo okoliščine rabe. Frazemi se s tega vidika kažejo kot jezikovna sredstva, povezana z določenimi splošnimi stereotipnimi situacijami. Ustaljena jezikovna reakcija je rezultat družbeno in generacijsko ponavljalne in ponovljive situacije, v kateri se vselej izrabljajo enaka in karakteristična jezikovna sredstva, s katerimi govoreči hvali, negoduje, se jezi ali poudarja. Prav na podlagi razmerja med tvorcem, sprejemnikom, okoliščinami in temo

⁵ H. Burger (1998). Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin, 36–40.

⁶ Primeri so avtoričini in veljajo kot ponazorilo.

⁷ J. Filipec, F. Čermák (1985). Česká lexikologie. Praga, 229–235.

sporočanja je Čermak prisojevalne oz. stavčne frazeme razvrstil v štiri velike skupine (vokativno oz. pozivno, tematsko oz. tvarinsko, medijsko oz. prenosniško in situacijsko oz. okoliščinsko)⁸ s podtipi tako, da frazemi ubesedujejo naslednja razmerja:

- a) tvorec — naslovnik,
- b) tvorec — tema,
- c) tvorec — sredstvo sporazumevanja
- č) tvorec — okoliščine.⁹

1.3 Omenjena teoretična spoznanja so zato upoštevana tudi v češkem frazeološkem slovarju,¹⁰ v katerem je poudarjeno, da se vloga in pomen dela frazemov lahko določata le v njihovem razmerju do uporabnika. Pragmatična vrednost frazema je lahko prisotna implicitno ali eksplicitno, včasih pa se osamosvoji do te mere, da se frazem začne uporabljati predvsem kot sredstvo, namenjeno točno določeni, konkretni sporazumevalni vlogi, in dobi vrednost formule, prisotne v vsakdanjem sporazumevanju. Kot primer se navaja frazem (v slovenjeni obliki) *odnesti komu spanje*, ki je smiselni in funkcionalni le v konkretnem govornem dejanju, s katerim zadržimo obiskovalca na daljšem obisku: *Sedite, da nam ne odnesete spanja*. Prav zaradi tega je v omenjenem slovarju posebej dodana še informacija o govornem dejanju, pri katerem se tak frazem realizira.

2.0 Iz tega kratkega pregleda je mogoče ugotoviti, da omenjeni avtorji na podlagi dveh meril, skladijskega (stavčna ali nestavčna enota) ter vloge frazema v komunikaciji, določajo tudi posebno skupino, ki pa jo neenotno poimenujejo kot komunikacijski frazemi ali formule, rutinske formule ali pragmatični frazemi, obrabljene zveze oz. puhlice.

Poleg terminološke različnosti je opazen še neenoten pomenski kriterij, pri čemer Fleischer upošteva, da so taki frazemi lahko v celoti, delno ali pa sploh ne pomensko preneseni; prav tako Burger, le da iz njihovega območja izključuje pozdrave in druge vlnudnostne jezikovne izraze, medtem ko jih Čermak spet vključuje.

Vsakršna obravnava tovrstnih frazemov v slovenščini zahteva torej najprej natančno terminološko in nato tudi vsebinsko opredelitev. Če izhajamo iz poimenovalne tradicije, potem nam ostaja izraz pragmatični frazemi, kot ga je uvedla E. Kržišnik. Toda tuji sodobni frazeološki raziskovalci v zadnjem času dajejo prednost izrazu komunikacijske formule/frazemi. Za slovenske terminološke potrebe bi torej bilo smiselno sloveniti komunikacijo, ki pa v našem jezikoslovnem izrazju ni enoumno uporabljena, saj zanjo nastopata dve ustreznici: sporočanje¹¹ in sporazumevanje.¹² Zastavlja se torej vprašanje, ali so to sporočanje ali sporazumevalni frazemi. Velja poudariti, da se tujki komunikacija, komunike načeloma prevajata s sporočanjem oz. sporočilom,¹³ zato je smiselno pri tem ostati. Iz načelnih razlogov (navezovanje na tujo poimenovalno tradicijo in enoumnost izraza v domačem prostoru) v naslovu ohranjam dvojno poimenovanje *komunikacijski ali sporočanje*.

Drugi del poimenovanja se nanaša na formulo, katere slovenska ustreznica je lahko obrazec v pomenu 'predpisano ali ustaljeno besedilo za določene namene'. Tako pristanemo pri pol- ali v celoti slovenjeni besedni zvezi *komunikacijski ali sporočanje* in jo uporabljamo kot širok

⁸ Domači sinonimni izrazi so dodani v skladu z uveljavljenimi ustreznopodročnimi izrazi J. Toporišiča.

⁹ Op. 3, 234.

¹⁰ Slovník české frazeologie a idiomatiky. Vyrazy slovesné A–P. Praha, 1994, 21–23.

¹¹ J. Toporišič (1992). Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana, 85.

¹² M. Bešter, M. Križaj Ortar idr. (1999). Na pragu besedila 1. Ljubljana.

¹³ F. Verbinc (1997). Slovar tujk. Ljubljana, 362.

M. Kalin Golob (1999/2000). Limonadnica, odbiralatelj in drugo komunikološko izraze. JiS 45/5, 187–194.

zbirni pojem za vse, kar je v komunikaciji z jezikovnega stališča ustaljeno in ne nujno — kot je bilo omenjeno zlasti v točkah 1.1 in 1.2 — v celoti pomensko preneseno.

2.1 Pomen komunikacijskih obrazcev lahko opazujemo namreč z dveh vidikov. Najprej se lahko sprašujemo o njihovem pomenu v razmerju do okoliščin sporočanja, kar bi ustrezalo komunikacijski pomenskosti. Drugi vidik pa omogoča opazovanje njihove notranje, sestavinske pomenskosti, pri čemer smo pozorni na stopnjo pomenske prepoznavnosti posameznih oz. stopnjo pomenske zlitosti vseh sestavin. Poglejmo najprej slednje.

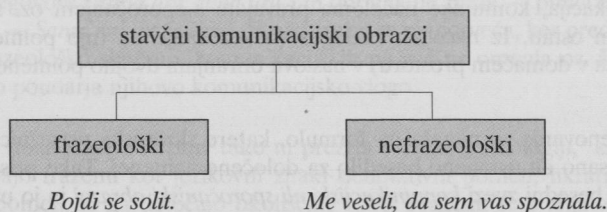
Če je določena stopnja pomenske zlitosti sestavin tisti kriterij, ki je sploh pogoj za to, da besedno zvezo prepoznamo kot frazem,¹⁴ potem je prav tako ta ista stopnja pomenske zlitosti kriterij za ločevanje frazeoloških komunikacijskih obrazcev od običajnih vljudnostnih obrazcev, katerih pomen je še tudi sestavinsko prepoznaven.

Del komunikacijskih frazeoloških obrazcev je torej stavčnih in takih, ki imajo prenesen pomen, so skratka frazemi, zato jih lahko imenujemo *komunikacijski ali sporočanski frazemi* in prispevek prav njim namenja vso pozornost. Iz navedenih primerov, npr. *Pojdi se solit* 'izraža odklanjanje, zavračanje' — *Kri mu bom puščaj ...* 'izraža veliko jezo' — *Vem, kam pes taco moli* 'izraža vednost o tem, kaj je skrivni namen govorjenja, ravnanja kake osebe' je razvidno, da so v celoti izgubili denotativni pomen, zato vselej nastopajo v stavčni oz. besedilni obliki in niso pretvorljivi v slovarsko enoto, ker sicer pride do razpada frazeološkega pomena (*Piši me v uho. Bog te nesi. V zid se zaleti*: *pisati koga v uho; *nese koga bog; *zaleteti se v zid.)

Komunikacijskim frazemom se včasih približujejo običajni nominalni frazemi, katerih denotativni pomen je ohranjen, vendar je pri njih izraziteje določena okoliščina rabe. Temu bi ustrezal naslednji zgled: *Če ne prideš, ti zavijem vrat*. Tvorec odsvetuje naslovniku, da bi ga ta skušal izneveriti, saj mu v tem primeru grozi s smrtjo. Ohranjen denotativni pomen frazema 'usmrčiti' je torej tesno povezan še z okoliščino rabe, ker hkrati deluje kot grožnja, ki prisiljuje. Zaradi trdnega predmetnega pomena so taki frazemi pretvorljivi v slovarsko obliko, ne da bi se pri tem izgubila njihova pomenskost (*zaviti komu vrat*).

Drugo skupino komunikacijskih obrazcev pa določa konkretnost pomena in ustaljenost v obliki in okoliščinah rabe, npr. pri seznanjanju, nagovarjanju: *Oprostite, da si vas drznem vprašati*. — *Oprostite, da vas nadlegujem*. — *Ali ste tako prijazni in ...* — *Ali vam lahko pomagam?* ipd., kjer lahko samo ugibamo, ali gre za resnično govorčevno obzirnost, prijaznost in pripravljenost komu pomagati ali pa zgolj za njegovo leporečje.

Slednje ponazorimo še v grafu.

3.0 Pri Slovencih predstavlja doslej najpopolnejši in najobsežnejši zbir frazemov Slovar slovenskega knjižnega jezika.¹⁵ Čeprav to ni frazeološki slovar, je njegova posebnost v tem, da uvaja t. i. frazeološko gnezdo, v katerem naj bi bilo zbrano vse poimenovanju ustrezno gradivo.¹⁶

¹⁴ E. Kržišnik (1994). Frazeologija kot izražanje v »podobah«. *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin, 94.

¹⁵ Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki. Elektronska izdaja na CD-ROM-u. Ljubljana, 1998.

Kljub upravičenim kritikam slovarjevih pomanjkljivosti glede prikaza frazemov pa nas vendarle prijetno preseneča tudi dejstvo, da nekatere razlage frazeoloških pomenov vključujejo prav opise okoliščin njihove rabe. Te lahko razberemo že, če ustrezno selektivno beremo gesla, ki v pomenskih razlagah vključujejo ključne izraze: *izraža, kot podkrepitev, kot vljudnostna fraza*, s čimer pa seveda ne trdimo, da so z omenjeno izbiro v celoti zajeti prav vsi ustrezni frazemi. Vsekakor pa je tako zbranih zgledov toliko, da se je pri njihovi predstavitvi dobro omejiti.

3.1 Za prepoznavanje komunikacijskih frazemov je temeljnega pomena, da imajo:

- a) vrednotenjsko vlogo (izražajo pozitiven ali negativen odnos govorečega do koga ali česa),
- b) vezani so na točno določena govorna dejanja, s katerimi se večinoma posredno (načeloma z vljudnostjo, taktom, obzirnostjo) dosegajo določeni cilji.¹⁷

Takšno klasifikacijo nedvomno potrjuje posredno tudi slovarski prikaz, in sicer tako, da je pri večini gesel kot poseben pomen izpostavljena medmetna raba, v njenem okviru pa je predstavljen ustrezní frazem, ki mu je dodana še vrednotenjska vloga. Prav uvrstitev frazema v okviru medmetne rabe določenega gesla pa analogno po definiciji, da so medmeti in (členki) leksemi, katerih denotat je govorno dejanje,¹⁸ omogoča sklepanje, da so torej tudi tovrstni frazemi tisti, ki imajo pomen govornih dejanj. Za zgled navedimo geslo *mir*. Šesti pomen tega gesla se uvaja takole: 6. v medmetni rabi, v zvezi *daj(te) (no) mir* 'izraža začudenje, zavrnitev'.

3.2 Omenjeno je že bilo, da tovrstnih zgledov v SSKJ ni samo veliko, ampak so tudi strukturno zelo pestri. Zato se pojavlja več možnosti njihove delitve.

Prva delitev bi bila mogoča na podlagi predmetno- oz. nepredmetnopomenskih sestavin frazema. Takoj je namreč mogoče ločiti skupino, v kateri kot glavne sestavine nastopajo nepredmetnopomenske in zaimenske sestavine, ki v veliki meri pripadajo t. i. členkovnim reklom,¹⁹ npr.:

— izraža zavrnitev, obžalovanje, naveličanost: *Kaj še!* — *Kje neki!* — *Kaj tisto!* ipd.

Drugo skupino pa predstavljajo frazemi s predmetnopomenskimi sestavinami, v okviru katerih je mogoče ločiti take, ki imajo besednozvezno, od takih, ki imajo stavčno strukturo. Nekaj primerov za besednozvezno strukturo, npr.:

- izraža začudenje, navdušenje:
Ljubi bog, ali je to mogoče?
- izraža nejevoljo, nestrpnost:
Kod si hodil, *za boga svetega/milega?*
- izraža strah, vznemirjenje:
O bog/moj bog, kaj bo iz tega?

V tej skupini t. i. medmetnih frazemov²⁰ pogosto nastopajo imena, povezana z biblijskim izročilom; tako poleg *Bog še Jezus, nazarenski, Marija, hudıman* ipd. Znano je, da so frazemi s tovrstnimi sestavinami zelo pogosti v vseh slovanskih jezikih. Primerjalno med ruščino in hrvaščino je zastopanost sestavin *bog* in *vrag* predstavila Ž. Fink.²¹ Ugotovila je, da sestavini predstavljata dva

¹⁶ Vse prednosti in pomanjkljivosti SSKJ z vidika njegovega prikaza frazeološkega gradiva prinaša članek E. Kržišnik, citiran v op. 1.

¹⁷ R. Zadravec-Pešec (1994). Pragmatično jezikoslovje. Temeljni pojmi. Ljubljana, 52–53.

¹⁸ A. Vidovič Muha (2000). Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenski). 36. SSJLK. Ljubljana, 87.

¹⁹ J. Toporišič (1973/74). K izrazju in pojmovanju slovenske frazeologije. JIS. Ljubljana, 273–279.

J. Toporišič (1996). Slovenski jezik in sporočanje 2. Maribor, 87.

²⁰ Op. 9, 86.

nasprotna pojma dobrega in zlega. Del frazemov se je že tako desemantiziral, da se sestavini lahko medsebojno tudi zamenjata brez pomenske spremembe, npr. *bog/vrag vedi*,²² del frazemov pa ohranja njun osnovni pomen in zamenljivost ni mogoča. Prav stopnja desemantizacije ji predstavlja temeljno merilo za pisanje sestavin z veliko oz. malo začetnico. To bi bil primeren kriterij tudi za pisanje vseh tovrstnih frazemov z lastnoimensko sestavino v slovenščini.

Potrebno je še opozoriti, da slovar pri nekaterih tovrstnih stavčnih frazemih kaže na dve možnosti zapisa, in sicer večbesedno oz. enobesedno, npr. *bog daj : bogdaj*, *bog pomagaj : bogpomagaj*, podobno še *bogve*, *bogzna*, *bogsigavedi* ipd., kar kaže na dejstvo, da se je okrepila njihova medmetna funkcija do te stopnje, da se je stavek preoblikoval v sklopno medmetno besedno vrsto. Kot stavčni frazemi bodo upoštevani tudi taki dvojni primeri.

3.3 V nadaljevanju nas bodo posebej zanimali frazemi, ki se uporabljajo v znanih in določenih okoliščinah sporočanja in ki imajo stavčno strukturo, tj. zapolnjeno osebko in povedkovo mesto. Stavek se v slovenskem jezikoslovlju povezuje s pojmom povedi, ki je skladišna enota v vlogi besedila, njena najtipičnejša oblika pa je prav enostavna glagolska (prostostavčna) ali neglagolska.²³ Omemba te povezave je umestna zaradi tega, ker nas opozarja na pomemben vidik: tudi komunikacijski stavčni frazemi so namreč prav tako zaokrožena besedila, le da so ta že vnaprej znana in določena za tipično okoliščino sporočanja, skratka so konvencionalizirana. Zato je mogoče izpeljati sklep, da ti lahko opravljajo vse oz. večino vlog, kot jih opravlja besedilo, tj. prikazovalno, razodevalno, pozivno, govornostikovno, lepотно in ojezikovno.²⁴ Pri tem je gotovo, da pri tistih, ki samo govore o tipičnih govornih dejanjih in torej nimajo neposrednega denotativnega pomena, vsekakor ni tipična prikazovalna, namenjena prenosu stvarnega obvestila o izbrani temi, prav tako tudi ne lepotna vloga, kjer je pozornost usmerjena na jezikovne lastnosti besedilne zgradbe.

Tu pa se dotikamo še drugega že omenjenega pomenskega vidika tovrstnih frazemov, ki je povezan z njihovo temeljno vlogo in vrednostjo v komunikaciji, po čemer so tudi poimertovani.

4.0 Prikazan bo izbor zbranega gradiva komunikacijskih frazemov s stavčno strukturo po Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Pri delitvi so upoštewane že izpostavljene štiri skupine frazemov po Čermaku, ki izhajajo iz razmerja tvorec in okoliščine sporočanja.

4.1 *Tvorec — naslovník*

Frazemi te skupine v glavnem lahko opravljajo tri vloge.

4.1.1 *Vrednotenjsko*, ker z njimi tvorec naslovníka vrednoti s potrditvijo, priznanjem:²⁵
To pa ni od muh. — Raca na vodi, ta pa zna.

Pogostejši so zgledi, ko naslovníkova stališča zavrača, graja tako, da izraža:

— nezanimanje, neprizadetost, celo opomin ali zavrnitev:

*To se te ne tiče. — Ti bom že dal. — Bodi no pameten/-tna, ... — Imej pamet. — Kar misli si, ... — Daj no mir, ... — Mater, si težek/smotan. — Imam te poln kufer.*²⁶

²¹ Ž. Fink (1996). Ruski hrvatski frazemi s komponentama bog, vrag (davo). *Filologija* 27. Zagreb, 17–24.

²² Za slovenščino najdemo celo četverno zamenljivost: *bog/vrag/pes/šent vedi*, od kod se je vzela.

²³ J. Toporišič (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana, 199 in 309–310.

²⁴ J. Toporišič (2000). *Slovenska slovnica*. Maribor, 724–725.

²⁵ Za večjo jasnost je včasih dodano še sobesedilo v pokončnem zapisu.

²⁶ Zadnja primera kaže, da so taki frazemi pogosto prvine govornega jezika, združene celo s tipičnim medmetom. Zato ni čudno, da jih SSKJ, verjetno zaradi omejenega izbora besedil, niti ne prinaša.

- ironizira naslovnika:
Ali si (mi) pameten. — Vsako tele ima svoje vesele. — To, pa še zlato uro, ali ne.
- mu prepušča odgovornost:
Na tebi je, kako ...
- izraža nad njim nejevoljo, nestrpnost, odkrito sovraštvo:
Kaj pa govoriš, bog te je dal. — Pojdi že, bog te nesi. — Pojdi vragu/hudiču v rit. — Piši me v uho (rit). — Ali boš kar naprej počival, bog te nima rad. — V zid se zaleti. — Vrag te pocitraj. — Hudič naj ga vzame/pobere. — Da bi ga hudič. — Iz kože te bom dal. — Pojdi tja, kjer ni muh. — Kri mu bom puščal, ko pride. — Nosi vas vrag, kako ste sitni. — Da bi te satan/spak/šent. — Ti spak, ti. — Hudič ga je obsedel. — Strela naj ga udari. — Da bi ga strela. — Niti na konec (na kraj) pameti mi ne pride, da ... — To je pa višek. — Misli, da je bog ve kaj. — Če bi mogel, bi ga v žlici vode utopil.
- se od njega distancira:
Požvižgam se na ves svet. — Maram za vse to kot za lanski sneg.

4.1.2 *Govornostikovno*, ko tvorec z določenimi frazemi vzpostavlja ali pa samo ohranja zvezo med seboj in naslovníkom, in to s

- pozdravom:
Dober večer, bog daj!
- izraženo željo:
Bog daj srečo, zdravje. — Bog (te) živi! Bog ji/mu daj dobro/nebesa. — Blagor ti/mu/jim, da si je/so zdrav/i.

4.1.3 *Zagotovljajno*, ker se tvorec prikazuje tako, da skuša naslovnika z zagotavljanjem prepričati o svoji verodostojnosti. To dokazuje

- s priseganjem in sklicevanjem na kaj:
Govoril bom resnico, tako mi bog pomagaj. — O njem ne vem nič slabega, bog varuj. — Bog mi je priča, da ne lažem. — Ni hudič, da tega ne bi spravil v red. — Zgodilo se je, kot sem povedal, tako mi vere. — Vse je tako res, kot sem tukaj. — Glavo dam/stavim, da je tako. — Pri moji duši, da ... — Naj se mi jezik posuši, če ... — Ne pustim, pa če me obesiš. — Gremo, če se pes obesi. — Naj oslepim, če ... — Hudič naj me pocitra, če ... — Glavo stran, če ... — Saj nisem trčen, da ... — Naj me strela/bog ubije, če ... — Glavo zastavim, da ... — Naj bom papež, če ... — Naj se pes obesi, če ... — Naj me koklja brčne, če ... — To je gotovo kot bog v nebesih.
- s priznanjem krivde:
Fant, sem ga polomil.
- z iskrenim obžalovanjem:
Pri nas ni vse v redu, bogu bodi potoženo.
- v izrazu kaže svojo odločnost:
Tako bo (kot sem rekel), pa mirna Bosna.

4.2 *Tvorec — tema*

Tu bi bilo mogoče govoriti o frazemih, ki ubesedujejo govorcev odnos do teme. Tvorec sporoča, da povedano razume, izraža prepričanost ali dvom o resničnosti povedanega:

- izraža zadovoljnost pri dognanju, domisleku:
Taka je ta stvar. — Počasi mi postaja jasno.
- dvom, negotovost:
Sam bog ve, če je res. — Bog vedi, ali je tako. — Če bog da, se bo kmalu vedelo.
- ugotovitev:
Vse gre po istem, starem kopitu.

— izraža informiranost o izbrani temi:

Jemljem na znanje.

— izraža možnost uresničitve:

Za las je manjkalo.

4.3 *Tvorec — prenosnik*

V to skupino sodijo frazemi, ki ubesedujejo način govorjenja,²⁷ in sicer glede na to, ali je:

— kaj težko povedati:

Na tem si jezik zlomiš. — Ne gre mi z jezika. — Imam na koncu jezika.

— govorec se vljudno vključuje v pogovor:

Prosim za besedo.

— govorec se strinja s povedanim:

Da, prava je ta.

4.4 *Tvorec — okoliščine*

V tej skupini se večinoma pojavljajo primeri nefrazeoloških komunikacijskih obrazcev, ki se izrekajo pri seznanjanju, navideznem ugovarjanju, ponujanju, oproščanju²⁸ (*Oprostite, da sem tako drzen, s kom imam čast govoriti? — Drago mi je. — Me veseli, da sem vas spoznal. — Ljubo mi je. — Dovolite, da se najprej predstavim. — Prijetno mi je/veseli me, da vas spet vidim.*) in pri njih ni opaziti pomenske prenesenosti. S frazeološkim jih družijo edinole dejstvo, da gre za ustaljenost, saj prikazujejo sporazumevalne obrazce, ki bi jih moral vsebovati vsak dvojezični slovar, ki želi predstaviti jezik v komunikaciji.

Še manj primerno bi bilo tukaj omenjati zastarele zveze, ki govore o nekoč drugačnih družbenih okoliščinah, npr: *Sluga pokorni, pokorno javljam*, ali take, ki so vezane zlasti na pisni prenosnik, saj gre za stalne obrazce, s katerimi se zaključujejo nekatera pisana besedila, kot so pisma, odgovori na vabila ipd: *Čast mi je sporočiti vam, ... — Z veseljem se bomo odzvali vašemu prijaznemu vabilu. — Za vašo prijaznost se vam že vnaprej zahvaljujemo. — Z odličnim spoštovanjem ... — Vljudno prosim za odgovor. — Prosim za razumevanje ipd.*

Tako nam v tej skupini ostaja le manjše število zgledov s prenesenim pomenom, ki jih govorec uporablja za različne govorne položaje, kot so

— povabilo:

Sedite, da nam ne odnesete spanja. — Kar razkodomite se.

— razumevanje novih okoliščin:

To je pa druga pesem.

— omejenost izbire glede na okoliščine:

Tu ne pomaga več nobena maža. — Bog je dal, Bog je vzel.

— spoznanje o težavnosti položaja:

No, zdaj smo pa tam.

— ugotovitev ugodnih okoliščin za kaj:

Zrak je čist.

²⁷ Obsežen spisek pomensko skupinjenih frazemov govorjenja najdemo v disertaciji E. Kržišnik, op. 2, 168–174.

²⁸ Fleischer jih imenuje *Phraseoschablonen*, op. 3, 130–134.

